
Почуватися комфортно у своєму офісі

Матеріал для розмірковування над різними формами власності в робочому просторі

Анн МОНЖАРЕ

RÉSUMÉ

Anne Monjaret. «Etre bien dans son bureau» Jalons pour une réflexion sur les différentes formes d'appropriation de l'espace de travail

L'espace de travail se définit par le type d'activités qui y est exercé. Il en découle un environnement mobilier spécifique. L'étude des bureaux appelle donc l'étude de l'articulation entre espace, poste de travail et culture matérielle. Les éléments de la culture matérielle renseignent ainsi sur l'organisation même du travail, sur la hiérarchisation des espaces et permettent également d'observer les pratiques hors travail. Il s'agit ici de saisir la façon de «faire sien» l'espace de travail, de comprendre les stratégies de bien-être développées par les employés, les moyens mis en œuvre pour s'adapter, contourner la norme imposée par les instances hiérarchiques, et finalement créer d'autres usages qui se figent éventuellement dans de nouvelles normes.

Mots-clés: Bureau. Espace. Appropriation. Travail. Hors-travail.

SUMMARY

Anne Monjaret. «To feel comfortably at the office» Material for thoughts about different patterns of ownership in working space

The working space is determined by activity, which is carried out in it. Here speech goes about specific equipment. So, the doctrine about offices defines connection between space, workplace and material culture. That is, the elements of material culture specify actually work, system of seniority of spaces and enable to consider opportunities of use of non-working time. Here speech goes about the way of «assignment» of the worker space, understanding of strategy, which are applied by the workers to achievement of well-being, means of the adaptation, rejection from norms, which are imposed by managing instances and, eventually, establishment of other rules, which will be ratified if necessary in new norms.

Key words: office, space, assignment, work, non-working time.

У шістдесятих роках у сфері послуг можна було простежити бурхливий розвиток різних робочих просторів, які мають нечітке визначення відповідно до родової назви: les bureaux (офіси). Але яке ж поняття розкриває цей термін? «Без сумніву, французьке слово «bureau» походить від слова «bure», яким позначається грубе вовняне полотно, яке клали на письмовий стіл, щоб захистити пергамент від пошкоджень під час письма. Невдовзі виникла плутанина через визначення «скатертини» і «меблів», де письменники та банківські службовці зберігали свої рукописи та документи.» (Rheims, 1990, с. 1108). Жорж Перека, котрий працював за письмовим столом (словосполученню «письмовий стіл» відповідає французьке слово — «bureau»), пояснює нам, що «відповідно до послідовної метонімії, французьке слово «bureau» означало вищезгадану скатертину для письмового стола; потім — вже згаданий стіл як елемент кімнати, де його було встановлено; потім — письмовий стіл, як елемент ансамблю меблів, що знаходяться у цій кімнаті; нарешті, значення слова «bureau» стало відображувати роботу, яка виконується за цим столом; владу, яка з ним пов'язана і навіть послуги, які за ним надаються» (Peres, 1989, с. 89). Визначення французького словника «Petit Robert» («Малий Роберт») заперечує попередні значення цього слова. У першу чергу, французьке слово «bureau» означає стіл, за яким пишуть і працюють; також воно позначає кімнату, в яку поставили робочий стіл разом з необхідним обладнанням (бібліотека, картотека тощо). Це слово позначає

(відповідно до розширення його значення) місце роботи службовців (адміністрації, підприємства тощо).

Подібний простір визначається за допомогою виду діяльності, яка в ньому виконується. Тобто йдеться про специфічний меблевий інвентар. Вивченням офіса займається наука про взаємозв'язок між простором, робочим місцем і матеріальною культурою.

Відносно етнографії офіса

Література, зокрема роман Оноре де Бальзака «Службовці» (1844) і есе Жоржа Перека «Інфразвичайний» (1989), звертає увагу на «світ» офісів. За Жоржем Переком, так звані «загадкові офіси» асоціюються з «низкою місць, завалених погано скріпленими документами, степлерами, обсмокнаними олівцями, гумки яких більше не придатні для стирання, пожовклими конвертами, які зазвичай неговіркі службовці пересилають вам «з офіса в офіс», змушуючи вас заповнювати формуляри, підписувати реєстри і чекати своєї черги» (Peres, 1989, с. 90). Цей стереотипний, трохи застарілий образ, який описується і Бальзаком, нагадує про обмеження бюрократичної системи. Але, за Жоржем Переком, офіс також є місцем для керівництва (генеральних директорів міжнародних корпорацій, фінансових, рекламних та кіномагнатів, VIP-осіб, багатіїв чи керівників держави); слово «офіс» визначається як «святая святих». Це «недосяжне для простих смертних місце» є символом влади.

Архітектори, спеціалісти з ергономіки, дизайнери, виробники офісного устаткування вже давно досліджують робочі простори і їхню сутність. Програмування приміщень об'єднує групу фахівців, котрі залучають соціологів у якості посередників (Recherches, спеціальне видання, 1992). Внутрішня архітектура приміщення, робочий простір, його форми, кольори і матеріал, устаткування та його вплив на самопочуття службовців є саме тими темами, які обговорюють фахівці. Якщо до розгляду згаданих вище проблем звернуться ще й гуманітарні науки, то саме дослідження впливу згаданого оточення на працездатність зацікавить психологів¹ та соціологів, які займаються вивченням впливу робочого простору на працівників. Етнологи недавно почали займатися дослідженням сфери послуг. Дені Гіго присвячує свої наукові праці етнології сучасних організацій (підприємств та адміністрацій). У його праці (Guigo, 1992) про автомобільні підприємства у Франції та мерію в Аргентині проводиться аналіз особливостей облаштування робочих місць. «Ідентифікація», «диференціація» і «сегментація» є ключовими поняттями в його інтерпретації груп, відносин, що виникають між ними, і які утворюють основу влади. Осмислення звичаїв у цих організаціях він супроводжує аналізом символічної та матеріальної культури. Таким чином, декор робочого кабінету аргентинського мера сприяє підтриманню відносини між муніципальним службовцем і вищими органами влади, духовенством чи поліцією. Тобто декор виступає в ролі показника системи цінностей.

Але ці етнографічні підходи залишаються досить ізольованими. Більшість із них є неповними і недостатньо чіткими для осмислення розвитку матеріальної культури підприємства, і тому не можуть використовуватись для «передбачення антропології».

Однак подібні шедеври і наукові праці сприяли виникненню гіпотези, що етнографія матеріальної культури офісів могла б допомогти контролювати використання та привласнення робочого простору. Вивчення конкретних його елементів (апаратура, інструменти, фурнітура, декор...) змогло б пояснити природу соціальних зв'язків на підприємствах та установах. І якщо ці елементи матеріальної культури інформують навіть про організацію праці, відповідно до ієрархії просторів, вони, безперечно, дали б змогу розглянути на практиці позаробочий час і оцінити рівень впливу різних сфер позаробочого життя (особистого та публічного) на робоче місце.

Ця стаття в жодному разі не претендує на розкриття всіх вищезазначених тем, але наші попередні дослідження² основного устаткування, засобів праці, декору різних паризьких офісів у будь-якому випадку допоможуть розкрити численні шляхи дослідження різних форм привласнення, що зустрічаються в даних робочих просторах. Подібні форми привласнення зустрічаються, з одного боку, в декорі, який навіязаний підприємством чи установою і виражається в архітектурі, устаткуванні і, з іншого боку, в декорі, яким керують працівники і/або група працівників зі своєї власної ініціативи. Інакше кажучи, тут ідеться про сприйняття «розподілу» робочого простору, розуміння стратегій підтримки робітниками комфорту на робочому місці, засоби пристосування, обмеження норм, навіязаних ієрархічними інстанціями, і, нарешті, створення інших інструкцій, які за необхідності затвердяться у нових нормах.

Коли підприємство чи установа змінює свій стиль

Оформлення підприємства, починаючи з обладнання чи ремонту, проводиться керівництвом з огляду на раціональність та ефективність, а також на ознаку іміджу. Для нового керівника переоснащення офіса може стати способом вираження його впливу (Balandier, 1985). Умебловання установи вказує не лише на стиль управління установою, але й на ставлення керівника до своїх робітників. Без сумніву, персональний кабінет начальника демонструє і його власне відношення до роботи.

Загальний офіс, персональний офіс, офіс директора установи — кожний із цих просторів варіює за зовнішнім виглядом. Оснащення офіса повідомляє не тільки про обов'язки, а й про посаду його власника. Досить часто офіс керівника установи є просторішим, краще освітленим, з кращим оснащенням: робочий стіл, м'які крісла, стіл для засідань. Специфічне обладнання вказує на значущість цього місця. Навіть розміщення офіса має значення для цієї посади. Тому він зазвичай розміщується на останньому поверсі. Хорошим прикладом цього є короткий огляд офіса уповноваженого культурної установи. На верхньому поверсі цієї установи в адміністративній зоні розміщений офіс уповноваженого. Він знаходиться у самому «серці» низки офісів (канцелярія, офіс керуючого справами, бухгалтерія), які сполучаються між собою за допомогою дверей. Офіси, віддалені від центрального, мають не більше одного входу що веде до коридору. Сам вхід до кабінету директора відділяється від коридору приймальною. Це просторе приміщення тягнеться з четвертого по п'ятий прогін — практично величина офіса оцінюється кількістю прогонів. Наявність вікон по всій довжині стіни робить приміщення світлішим. Стеля і стіни пофарбовані в білий колір. Підлогу покриває цупкий сірий килим. З лівого боку знаходиться чудовий робочий стіл білого кольору, на якому можна побачити лампу, комп'ютер, телефон, підставку для папок і документи. У кожному кутку офіса є два чорних шкіряних крісла, розміщених одне навпроти іншого. На задній стіні офіса прикріплена гравюра. З правого боку, в глибині приміщення, в іншому кінці офіса, навпроти робочого стола, знаходиться книжкова шафа, на полицях якої можна побачити виставкові каталоги та безліч інших предметів: різноманітні дрібниці, подарунки чи сувеніри (кераміка, вироби з лози чи дерева...). Поряд із робочим столом, недалеко від книжкової шафи знаходиться стіл, оточений масивними стільцями з чорної шкіри. Приміщення умовно розділене на особистий робочий куток і простір для засідань. Уздовж вікон розміщені шафи, заповнені папками. Навпроти вікон — вбудовані шафи, які виконують роль своєрідного архіву документів. Вбиральня (дзеркало й умивальник) ховається за такими самими дверима, як у цих шафах, на них прикріплена відповідна табличка.

Даний опис потребує певних коментарів. Провідна роль офіса, стриманість дизайну приміщення, відсутність особистих речей, специфічне обладнання відповідно до посади — все це є ознакою не лише місця, а і його власника. В організації ж архітектурних просторів простежуються тісні зв'язки між певними послугами і обов'язковою роботою³.

Функція адміністративного впливу на якість послуг також пов'язана з виробництвом, бухгалтерським обліком, управлінням..., включаючи оцінку обладнання та різноманітного устаткування. Архітектура приміщення відповідно продумана. Правила асигнування⁴ визначають використання офісного простору та устаткування: робочий стіл, конференц-зал, кафетерій, їдальня. Кожне з цих приміщень має свою функцію. Робочі столи зазвичай обладнані відповідно до встановлених стандартів. Вибір покриття (килима чи ковровіна на підлозі), малюнок чи картини на стіні; кольорів (Пот, 1985)⁵ — білого чи переважно пастельного; прямого чи непрямого освітлення — під час проектування. Базове меблеве устаткування складається з робочого стола, стільців (іноді ергономічних), шаф (вбудованих, стелажів, картотек, книжкових шаф), які укомплектовані офісним чи інформаційним обладнанням. Офіс визначається своїми знаряддями праці — для письма та зв'язку. Мікрокомп'ютер часто витісняє друкарську машинку, хоча у деяких секретарів вона співіснують. Таке подвійне використання пов'язане з інтенсивністю експлуатації. Телефони — невід'ємні засоби зв'язку як за межами офіса, так і всередині його — підсилюють «армаду» офісного устаткування та утилітарних об'єктів. Певні установи також оснащені телефаксом та абонентською телекомунікаційною мережею «мінітель».

«Старовина» на підприємствах веде до накопичення та комбінування різних стилів. Так ергономічний стілець 90-ї лінії сірого кольору співіснує з білим стільцем 70-х років з оранжевим сидінням.

Подібний стандартний декор зазнав змін, що дозволило службовцям краще позначити свою робочу територію, а також підкреслити своє власне «я»⁶.

«Бути як вдома»

Перш ніж увійти до офіса, на вхідних дверях якого позначено прізвище власника, слід звернути увагу на наклеєні малюнки, що вказують на зв'язок, встановлений між однією особою та іншими співробітниками, за яким можна охарактеризувати цю людину. Подібні предмети прикрашають екстер'єр і доступні сприйняттю інших. Формування особистого здійснюється не лише в інтер'єрі.

Для створення декору офіса беруться об'єкти з різноманітними функціями. Матеріальне оснащення і фурнітура характеризуються тим фактом, що вони передують робітничові або надаються інтендантською службою, відповідно до його миттєвих чи довгострокових бажань, відповідно до поставлених вимог. Ці об'єкти можуть використовуватися по-різному, а також бути пристосованими до індивідуальних вимог.

Канцприладдя (папір, ручки...) найчастіше зникає і замінюється, або не повертається взагалі. Ножиці, степлери та інші предмети, що переходять із рук у руки, зазвичай мають позначки. Наклейка з іменем власника дає зрозуміти, що даний об'єкт є предметом особистого користування. Хоча часто спільне стає особистим.

Елементи декору підсилюють зв'язки, що існують між членами колективу. Предмети, розміщені на робочому місці, більшою чи меншою мірою пов'язані з професійною діяльніс-

тю. Це можуть бути подарунки, всілякі дрібнички — сувеніри, які даруються колегами з нагоди повернення з відпустки, своєрідні «обереги» офіса (Gerome, 1984) чи подарунки, зроблені стажерами на згадку про їх перебування. Вони розміщені на очах у всіх або складені до шухляди. Той факт, що ці речі зберігаються на робочому місці, свідчить про ставлення до роботи і про відокремлення особистої сфери від робочої. Є речі, які робітник бере додому, а деякі залишає на роботі.

Різноманітні малюнки, ксерокопії комічних картинок, листівки, фотографії (колективу, співробітників), плакати розміщуються в офісі. Прикріплені, приклеєні до стіни, в рамочках, на дверях — ці предмети іноді можуть повністю займати вказані поверхні.

У бухгалтерії Національної компанії залізниць Франції, де зазвичай співпрацюють з різноманітними турагентствами, стіни заклеєні малюнками. Тут можна побачити вирізки з журналів: фотографії Джона Вайна, Мадонни, Патріка Сабатьє, фото з вистави «Фатальні жінки», Генсбурга, Джонні Холлідея, платівки. Всі ці речі прикріплені до дверей шафи. Навколо дзеркала розміщені фотографії дітей службовців, листівки з відпусток, групові фотографії, зроблені перед виходом на пенсію, гірлянди, які прикрашають приміщення. У рамочках чи прямо на стіні — колажі з текстів і/або малюнків, які доповнюють робочий план, календар і записи про послуги.

Як нам пояснили три співробітниці цієї служби, новини тут розміщуються, обговорюються і коментуються зазвичай з іронією. Таким чином ми дізналися, що вони вирішили приклеїти картинку, що представляла «справу Сабатьє»⁷ з надписом «підтримує, щоб оплатити послуги адвоката». Початок антитютюнової кампанії став причиною створення специфічної агітпродукції. «Фатальні жінки»⁸, «Джонні» закликали їх до участі у своєрідному дійстві. Найдивнішою є платівка: цей образ був запропонований двома співробітницями для їхнього шефа, оскільки останній, незважаючи на розвиток технологій, використовував слово «електропрогравач» замість «hi-fi системи», що дуже розважало його співробітників. Це зібрання малюнків оновлюється, проте деякі з них позовкли від тривалого використання. Якість і значення документів визначає місце їх розташування. У цій установі існує звичка (напевно підсвідома) сортування документів; розміщення фотографій відрізняється від звичайного наклеювання, фотографії зазвичай розміщуються навколо дзеркала, на відміну від карикатур, розміщення яких хаотичне. Ці зображення несуть у собі інформацію про відносини з іншими людьми і повсякденне життя як колективне, так і особисте. Вони відкривають культуру людських взаємин, у яких самі виступають як головні дійові особи.

Іноді всі ці речі використовуються для того, щоб приховати певні вади приміщення. Зображення, які можуть залишатися на одному місці протягом років (навіть після приходу нового власника приміщення), виступають засобом зв'язку, вимоги й іноді самовисміювання. Стиль декору символізує відношення до усталених норм, оригінальність, ставлення до робочого місця. З часом (через відсутність оновлення) його перестають помічати. Ці зображення більше не виділяються, вони просто перетворюються на частину інтер'єру і, певною мірою, їх нейтральність виключає можливість повторного використання.

Щоб забезпечити приємну атмосферу, підтримати зв'язок із «зовнішнім світом», працівники часто купують

або приносять до офіса всілякі дрібниці. Родинні фотографії, фотографії з відпусток стають частиною інтер'єру, зазвичай їх прикріплюють до стіни або до робочого плану. Декоративні елементи вирізняються своєю різноманітністю. Вазони в офісі часто вказують на любов до садівництва, яка супроводжується обміном паростками та різноманітними методиками вирощування. На інших частинах стіни розвішені картини й афіші. Погане освітлення вимагає встановлення додаткових ламп. Різноманітні форми і колір роблять їх елементами декору. Наявність радіо ще раз підтверджує необхідність зв'язку із «зовнішнім світом».

Домашні предмети: кавник, чайник, плита мають місце в офісах жінок. «Цей спосіб життя змушує мене використовувати плиту, яку я намагаюся приховати». Споживання їжі є невід'ємною частиною неробочих годин в офісі; це може бути дозволено або заборонено, що змушує працівників вдаватися до прихованих дій. Часто внутрішніми правилами створюються певні обмеження. Контроль за поведінкою, безпекою частково пояснює існування цього явища. Алкоголь вживають зазвичай таємно, і пляшки ретельно приховуються. Дозволяється вживання чаю та кави, і це сприяє облаштуванню місць для споживання їжі.

Участь жінок у професійній діяльності сприяє проникненню особистого у професійну сферу, це виявляється не тільки у матеріальній культурі, яку вони поширюють, а й у їхніх розмовах. Чи зможуть вони колись поєднати особисте з колективним під час щоденного ритуалу за чашкою кави? Нові вимоги (зазвичай з боку жінок) змушують комітети при підприємствах надавати своїм співробітницям такі послуги, як прання, прасування, шиття, догляд за дітьми⁹.

Чи споживають чоловіки те ж саме що й жінки? Чи вони надають перевагу автоматом-розповсюджувачам напоїв, і чому вони обирають саме цей вид обслуговування? Чи мали б вони якусь користь від обладнання, яке встановили їхні співробітниця? Одна жінка розповідає, що «у неї немає ні кавника, ні чайника, тому що вона вважає за краще виходити з офіса.»

До подібних дозволених речей додаються й заборонені. Устаткування використовується в особистих цілях; телефон, який забезпечує зв'язок із «зовнішнім світом», виступає також у якості постійного засобу зв'язку з родичами під час роботи. Можна сказати, що подібні предмети нерідко використовуються не за своїм першочерговим призначенням. Яскравим прикладом цьому є мікрокомп'ютер, який завдяки спеціальним дискам перетворюється на ігрову приставку. Проте особисте використання комп'ютера для ігор не є секретом! В іншому кабінеті знаходиться своєрідна «перука» (цей предмет зроблено з матеріалів, принесених на роботу), яка дає змогу виявити свою винахідливість. Так, у паризькому банку колеги молодій дівчині зробили для неї капелюх із шматочків жовтого та зеленого картону до дня Святої Катерини¹⁰ (традиційне свято незаміжніх дівчат 25-річного віку). У культурній установі робітник з відділу репродукції перетворив обрізки кольорового картону на букет і поставив його до горщика. Подібні витвори часто доповнюють оздоблення офіса.

Завданням усіх цих об'єктів є досягнення комфорту, але вони також вказують і на піклування з боку колег, керівника. Простір для робітників є проявом того, хто вони є насправді.

Деякі працівники розповідають про те, як вони прибирали у своєму офісі, інші — про миття чи фарбування стін на

робочому місці. І все це без допомоги спеціальних служб. «Знаєш, я прибираю пилюку, дезінфікую, а одного разу я навіть поклав плитку. Ти ж розумієш. Я помив стіни, але це було не те...». Подібні «втручання» потребують часто матеріальних відшкодувань. Насолодитися такою «свободою» можливо лише в тих установах, які здатні відшкодувати збитки. Проте такі явища — виняток, оскільки працівники дуже рідко є справжніми господарями свого робочого місця.

Ремонт усіх цих предметів на робочому місці є ознакою ставлення особистості до робочого місця та до інших працівників. Одні намагаються захистити себе і тому неохоче ділять свій робочий простір з іншими. Ось чому вони намагаються повністю або частково установити його кордони. Заповнення папок, коробок з устаткуванням, розміщення телефону, мікрокомп'ютера та зміни в робочому плані використовуються для відмежування.

Так, у своєрідному «музеї», який облаштувала одна жінка у своєму маленькому офісі, щоб забезпечити рухливість і доступ до «зовнішнього світу», робочі столи розташовані літерою U, офісне крісло знаходиться в центрі, що дозволяє одному працівникові мобільно включатись у різні види діяльності або одночасно працювати з кількома працівниками. Інша співробітниця пояснила мені, що все в її офісі розміщене з розрахунком на раціональне використання. Посібники з інформатики розміщено біля мікрокомп'ютера. У такий спосіб вона відмежовує особисте від робочого. Предмети праці доступні для всіх, і їх упорядкування підлягає цьому принципу. «Особисте я не привласнюю свій робочий простір.»

З'являються різноманітні способи мислення і сприйняття робочого простору, де в першу чергу домінують критерії (особисті чи колективні) організації, дієвості, користі, чистоти, комфорту... Ми беремо участь у самоуправлінні, дозволеному в цьому просторі. Тому місця роботи стають місцем постійної творчості.

Але до чого може призвести привласнення, а потім повторне привласнення, і чи є цьому якісь межі? Поняття «повторне привласнення» означало б індивідуалізацію робочого простору (колективним та/або особистим). Таке повторне привласнення є показовим для використання «неробочого часу». А воно в свою чергу змушує повернути зовнішні елементи на підприємство та/чи використовувати їх за першочерговим призначенням. Отже, ми маємо справу з низкою своєрідних просторів. Спостерігається явище створення «домашніх гніздечок» на робочому місці. Подібні речі визначають обмеження у просторі, створюють ніші в постійних проблемах, які пов'язані з добробутом і (досить часто) з безпекою.

Нейтральність місць: вплив примусу або розв'язання причин занепаду, опір системі.

Установа чи підприємство може заважати робітнику чітко відокремлювати свою територію. Тут ідеться про «відмову від власності». Керівні інстанції нав'язують устаткування, коли мова йде про вибір останнього. Примуси також є кон'юнктурними. Архітектура офісів, обов'язковий розподіл, навіть діяльність робітника, пов'язана з громадськістю, обов'язково стають причиною «нейтральності» місць.

Все починається з працівника, котрий сам віддаляється від свого «світу» праці. Про байдужість, недбале ставлення до своїх обов'язків на підприємстві часто свідчить відсутність особистих речей та декору. За словами однієї секретарки, бажання не поєднувати особисте з роботою пояснює цей вибір; небажання ризикувати, відстороненість — звичні явища в умовах нейтральності та прозорості, які так потрібні на роботі. «Всі можуть зайти до мого офіса, тут є все необхідне, а якщо я виходжу — все в бездоганному стані.»

Поняття «привласнення», «повторне привласнення», «відмова від власності», запозичені у Густава-Ніколаса Фішера (1989), дають уявлення про загальну програму, яка дозволяє розглянути матеріальну культуру в динамічних термінах: вона з'явилася як найкраща підтримка створення (і репродукції) соціальних зв'язків, які пов'язані з професійною діяльністю. Іншими словами, для виникнення соціального зв'язку потрібен об'єкт. Матеріальна культура також дозволяє розглянути вплив домашньої сфери і дозволити на робочі місця.

Матеріальна та нематеріальна культура: нові надходження

Очікується дематеріалізація і/або гіперспеціалізація робочих просторів. Певною мірою це пояснюється бурхливим розвитком інформатики, телеінформатики і потужним розвитком віртуальних просторів. Насправді через еволюцію офісного оснащення спостерігається певна «оголеність» простору — нестача папок та іншого обладнання, яке рані-

ше мало місце в офісі і тепер зникає» (Jockusch, 1992, 32). У Німеччині так само, як і у Франції, розвиток інформатики стає причиною зменшення офісного устаткування та фурнітури. «Комп'ютер може замінити не тільки друкарську машинку, але й робочий стіл, папки, різноманітне обладнання, конференц-зал, рух. Усі просторові пристрої, рухомі чи статичні, можуть мати на даний момент віртуального відповідника, що відповідає йому чи взагалі його замінює (Meurice Degwy, 1992, 62-63). Водночас відбувається процес гіперспеціалізації обладнання. Цей процес перетворює роботу працівника на діяльність, що необхідна для підвищення кваліфікації спеціаліста. Сфера обслуговування нещодавно змінила своє «обличчя» в плані переходу від культури професійної до виконавчої. Зміни, пов'язані з матеріальною культурою, є нічим іншим, як відголосом цього процесу.

Втім, через заміну професійної діяльності в офісі на віддалену роботу вдома¹¹ відбувається спустошення робочого простору не тільки від працівників, а й від оснащення. Далі домашній простір має стати робочим місцем, що є абсолютно незвичним явищем для такої категорії спеціалістів як працівники сфери послуг. Чи зможе робочий простір майбутнього поділити службовців на «зовнішніх» і «внутрішніх»? Чи деперсоналізація робочих місць є засобом залякування на протипагу постійній проблемі з їх облаштуванням?¹² Чи можна буде уявити в найближчому майбутньому підприємство, що існує лише на папері, без офіса, яке керується лише на відстані за допомогою інформаційних та телеінформаційних мереж? Обговорення матеріальної культури офіса втрапить сенс. Але в будь-якому разі матеріальна культура має стати показником соціальних звичаїв та їх змін.

Примітки

¹ Частково пов'язується з роботами Ж. Н. Фішера.

² Ця стаття підсумовує попередні дослідження, які проводилися протягом 1994 р. у робочому середовищі офіса Національної компанії залізниць Франції, у музеї та інших матеріалах, зібраних під час опитування; акцентується увага на святі Св. Катерини в професійному середовищі парижан (банки, великі магазини тощо). (La Sainte-Catherine à Paris de la fin du XIX siècle à nos jours: Ethnographie d'une fête urbaine et professionnelle. Thèse, Paris X, 1992).

³ Переговори з начальником установи могли б збагатити це дослідження і вказати на вільний чи примусовий вибір робочого простору.

⁴ Тьеррі Піллон визначає це положення в короткій статті, яка присвячена нормам та звичаям установи (1992). Щоб зрозуміти характер установи, керівник не пови-

нен ігнорувати особисте бачення організації, враховувати «особистий підхід до усталеного» (за словами автора) і, таким чином, зрозуміти методи перекваліфікації робочих місць, водночас представляючи нові форми самовираження, що пов'язані із самовираженням людини або групи осіб.

⁵ Перш ніж звернути увагу на кольорову символіку заводу, ця стаття звертається до елементів вираження, які присутні в кольорах офісів.

⁶ Перегукується зі статтею Тьеррі Піллона.

⁷ У 1992-93 роках Патрік Сабатьє, автор різноманітних телепередач, наголосив на справі про грошове шахрайство і ухилення від сплати податків.

⁸ Вистава «Фатальні жінки» у своїй основі — селянська пародія. На сцені присутні дві карикатурні сільські жінки, котрі коментують новини й повсякдення.

⁹ Пов'язується зі статтею «Прання брудної білизни в офісі», Ізабель Дуазо, Libération, понеділок, 24 жовтня, 1994.

¹⁰ Ритуальна річ, яка позначає незаміжно молоді жінки 25 років.

¹¹ Пов'язується зі статтею «Середа, день віддаленої роботи», Сільвен Віленов, Libération, понеділок, 26 вересня, 1994.

¹² «...Йдеться про зміну значення «привласнення» робочого місця. Гнучкість графіка, розподіл праці, робота вдома та інші види невиходу на роботу і переміщення робочого місця стають причиною його нейтральності, банальності та деперсоналізації. Можна працювати в офісі, при цьому не бути там присутнім і працювати майже всюди. З цієї точки зору фізична присутність працівника не є показником продуктивності праці; і навпаки, його відсутність зовсім не є синонімом «лінощів» (Jockusch, 1992, 34).